☆ صدام حسین

چٹھیاں دی وار دا لسانیاتی رنگ ڈھنگ

Abstract:

This paper examines the linguistic and literary features of Punjabi "War" poetry, a significant classical genre. It explores phonetics, syntax, and grammar, highlighting their role in shaping Punjabi literature. The study focuses on the contributions of poets like Pir Muhammad Chatha and their impact on oral and written traditions. It analyzes stylistic elements such as metaphors, similes, and idiomatic expressions that enhance war poetry's narrative. Additionally, the research investigates the integration of Persian and Arabic vocabulary and its effect on linguistic evolution. The study also considers how "War" poetry portrays historical events, bravery, and cultural values. By analyzing these elements, the paper provides insights into the genre's influence on Punjabi language and identity. This research aims to offer a comprehensive understanding of how "War" poetry serves as both a literary art form and a historical record of Punjabi heritage.

Keywords: *Punjabi War poetry, linguistics, classical literature, oral traditions, phonetics, syntax, metaphors, Persian influence, Arabic influence, cultural heritage.*

لسانیات دا تعارف:

لسان عربی زبان دا لفظ اے جیہدا مطلب زبان یا جیبھ (Tongue) اے۔ لسان توں لسانیات بنیا اے جیہنوں انگریزی وچ "Linguistics"، گورمکھی والیاں "بھاشا وگیان" کہیا تے اُردو، پنجابی وچ "لسانیات" کہندے نیں۔ موجودہ دور وچ لسانیات با قاعدہ سائنسی علم بن چکیا اے۔ زبان تے زبان دی ساخت دا گرامر (Grammar) نحو (Syntax) تے صوتیات (Phonetics) سمیت سائنسی مطالعہ کرنا لسانیات کہلاندا اے۔ (1)

> "The scientific study of language and its structure, including the study of grammar, syntax, and phonetics." (Oxford Dictionary)

ڈاکٹر شہباز ملک، ایم اے کے ہالیڈے (M. A. K. Halliday) دے حوالے نال لکھدے نیں کہ زبان اک منظم رولا اے جد کہ لسانیات تے صوتیات اوہ نظام نیں جیہناں دا مقصد زبان دا مطالعہ کرنا ہوندا اے۔

وار پنجابی دی کلاسیکی شاعری دی مقبول تے مشہور صنف اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی لفظ وار سنسکرت دے لفظ "ور" توں نکلیا اے جس دے معنے وار کرنا۔ ویر کڈھنا تے وارے جانا اے۔ کُجھ سیانے آکھدے نیں پئی وار دا لفظ "ورت" وچوں نکلیا اے جس دا مطلب اے بیان کرنا۔ شاعری دی ایس صنف وچ بیانیا انداز اختیار کیتا جاندا اے۔ ایس لئی ایس صنف نوں وار آکھیا گیا اے۔ (2)

حقی گل ایہ دے پئی پرانے زمانے وچ جدوں کوئی سورما گبھرو دا اپنے قبیلے یا علاقے دا وَیر کڈھن یا چڑھے آوندے واہرو دا وار ڈکن لئی اپنے سنگیاں نال میدان وچ لڑدا ہو یا بہادری دے جوہر وکھاؤندا تاں اوس زمانے دے بھرائی، مراسی یا ڈہاڈی اوہدی بہادری تے لڑائی دیاں لمیّاں نظماں بنالیدے جہناں نوں "وار" آکھیا جاندا۔ ایس لئی اجہی نظم جیدے وچ کسے بہادر دی بہادری تے جوانمردی دے جَس گائے گئے ہون اوس نوں "وار" آکھدے نیں۔

پیر محمد دی حیاتی دا تعارف:

"چٹھیاں دی وار" دا مصنف پیر محمد اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے پیر محمد نوں قوم دا "بھٹہ"

آکھیا اے پر بعضیاں دا خیال اے پئی اوہ مراثی سی تے چھٹے اوہدے سردار سن۔ چٹھیاں نوں خوش کرن لئی ای او ہنے ایہ وار جوڑی سی۔ کئیاں نے ایس گل دا جواب انج دتا اے پئی ''وار'' جوڑن لئی مراثی ہونا ضروری نہیں، صرف شاعر ہونا ضروری اے۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے دسیا اے پئی اوہ پنڈ نوناں والی ضلع گجرات دا رہن والا سی۔ ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ ہوری آہندے نیں کہ اوہ ملتان دا وسنیک سی پر ایہ گل ایس واسطے چت نہیں لگدی کہ چٹھیاں دی کہانی اک مقامی کہانی اے تے ایہدے توں اوہو بندہ جانو ہو سکدا اے جیہڑا چٹھیاں دے علاقے دے آلے دوالے دا رہن والا ہووے۔ نوناں والی ضلع گجرات تے چٹھیاں دا پنڈ رسول نگر ضلع گوجرانوالہ اک دوجے دے نیڑے تیڑے نیں۔ ایس واسطے ڈاکٹر فقیر محمد ہوراں دا بیان درست جاپدا اے۔ (3) ایس گل دی شاہدی میاں محمد بخش ہوراں دا ایہ شعر اے:

دوجا پیر محمد وٹھہ موضع نوناں والی
چٹھے دی اوس بار بنائی مہریں بھرئیوس تھالی (4)

ایتھوں پتہ لگدا اے کہ پیر محمد ناں دے دو شاعر ہوئے ہن۔ پہلے نے جنگنامے لکھے ہن تے دوجے نے ''چٹھیاں دی وار'' دونویں شاعر اس سمے کافی مشہور سن۔ ''چٹھیاں دی وار دے لکھاری پیر محمد بارے میاں محمد بخش لکھ دے ہن کہ اوہ ''نوناں والی'' دا رہن والا سی۔ بکرم سنگھ گھمن ہوری ''چٹھیاں دی وار'' وچ لکھدے ہن کہ پیر محمد آپ وی چٹھہ سی۔ اوہناں میاں محمد بخش دے مصرعے نوں انج لکھیا اے:

''دوجا پیر محمد چٹھہ موضع نوناں والی''
ہور ہویا کوئی پیر محمد، اوس بے جنگ بنائے
دو جا پیر محمد دو ٹہا موضع نونا ن والے (5)

چٹھیاں دی وار ٹھیٹھ پنجابی وچ اے، جیہڑی پورے پنجاب وچ سمجھی جاندی اے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوری پیر محمد دے فنی کمال دی گل کردے ہوئے لکھدے نیں:

''شاعر نے اپنی وار وچ ٹھیٹھ تے رواں پنجابی زبان ای نہیں ورتی اوہدے فنی کمال دا وی اوہو حق ادا کیتا اے، جیہڑا اوہدے توں پہلے شاعراں وارلئ

متھیا سی۔ ساری نظم دی بندش بڑی پکی تے با محاورہ ہندی ہوئی بھرپور فنی کمال تے نگر عملی دنیا دی جیوندی جاگدی تصویر نظر آوندی اے۔"

پروفیسر حمید اللہ شاہ ہاشمی ہوراں دا کہنا ہے:

"پیر محمد دی" چھٹیاں دی وار اک اچ پدھر دی لکھت اے۔ ایہ وار زبان تے بیان پاروں" نادر شاہ دی وار دے معیار دی لکھت اے۔ سگوں بعض ماہر ایس نوں وارث شاہ پدھر دی کلاسیکی لکھت متھدے نیں۔"(6)

قاضی فضل حق ہوری "چھٹیاں دی وار وچ ورتی گئی زبان بارے آکھدے نیں:

"پیر محمد دی زبان بڑی ٹھیٹھ تے شستہ پنجابی اے، جیہڑی گجرات گوجرانوالہ تے لاہور وچ عام طور تے بولی جاندی اے۔ ہیر وارث شاہ دے بعد ادبی حیثیت نال ایہ وار پنجابی زبان دی اعلیٰ درجے دیاں تصنیفاں وچ شمار ہوون دے قابل اے۔"

عبدالغفور قریشی ہوراں دا کہنا اے:

"اس وار دا اصل میں لکھای پیر محمد کوئی پڑھیا لکھیا بندہ معلوم ہندا اے۔ اوہ اصول شاعری توں بھی چنگی طرح واقف جاپدا اے۔ ایہدی ساری زبان ٹھیٹھ پنجابی اے۔ وار وچ تشبیہاں محاورے کے تمثیل نگاری دے وی چنگے نمونے ملدے نہیں۔"(7)

پیر محمد نے اپنی وار وچ عربی فارسی دے لفظ وی ورتے نیں جیہڑے پنجاب وچ عام بولے تے سمجھے جاندے نیں اوہدی وار وچ ورتے گئے کجھ عربی فارسی لفظاں دا ویروا انج اے۔ ونگی ویکھو:

رب جبار قہار دا کسے انت نہ پایا
تے کہ کے لفظ اس "کن" دا سب ملک بنایا (8)

جبار۔۔۔قہار۔۔۔طوفان۔۔۔غرق۔۔۔طور۔۔۔شہید۔۔۔محصول۔۔۔
طالع۔۔۔ نبی۔۔۔ سلطان۔۔۔ صدیق۔۔۔ باصدق۔۔۔ توانا۔۔۔
خویش۔۔۔ قبیلہ۔۔۔ متاع۔۔۔ عالم۔۔۔ قطرہ۔۔۔ قول۔۔۔

تقدیر۔۔۔ قوت۔۔۔ آتش۔۔۔ شاکر۔۔۔ خمیر۔۔۔ عروج۔۔۔
قیاس۔۔۔ دیدہ۔۔۔ سوگند۔۔۔ حقیقت۔۔۔ خوف۔۔۔ غافل۔۔۔
تیغ۔۔۔ فتح۔۔۔ عظیم۔۔۔ خلقت۔۔۔ رفو۔۔۔ لزت۔۔۔ پرواند۔۔۔
پرندہ۔۔۔ فرصت۔۔۔ اجل۔۔۔ لشکر۔۔۔

پیر محمد نے ''لہندی'' دے کجھ لفظ وی ورتے نیں۔ جیہڑے ساڈے کلاسیکی شاعراں نے وی عام ورتے نیں جیویں:

آہا۔۔۔ رتوں۔۔۔ کریندے۔۔۔ کھنڈوں۔۔۔ کھتھا۔۔۔ ہک۔۔۔
ونجنا۔۔۔ سندی۔۔۔ دیسو۔۔۔ مارساں۔۔۔ دھانا۔۔۔ گھت۔۔۔
کائی۔۔۔ چڑھیند یاں۔۔۔ باہندے۔۔۔ پوساں۔۔۔

ہن پیر محمد دے ورتے کجھ ٹھیٹھ پنجابی لفظ۔ ونگی ویکھو:

تے جیئوں پھرواہاں جھکھڑوں، تیر شکاون
تے چامل چایا گھوڑیاں، اوہ گرد اٹھاون
تے بدل ہویا دھوڑ دا، چڑھ ہاٹھاں آون
تے ورہیا مینہ تدرت دا، جیوں لگا ساون (9)

ودھائی۔۔۔ بوڑھی۔۔۔ پھکا۔۔۔ چھپری۔۔۔ پریرے۔۔۔ تاکر۔۔۔
کاوڈ۔۔۔ رت۔۔۔ تدوں۔۔۔ بھیٹھ۔۔۔ تبکاں۔۔۔ کنگ۔۔۔
چوبتی۔۔۔ کچرک۔۔۔ لاوے۔۔۔ وساہ۔۔۔ سانگال۔۔۔ چیاتیاں۔۔۔
موہرا۔۔۔ اوڑک۔۔۔ چیری۔۔۔ چامل۔۔۔ ککارا۔۔۔ سار۔۔۔
دوش۔۔۔ جرانا۔۔۔ تھاؤں۔۔۔ ٹھاک۔۔۔ سہم۔۔۔ دھاڑا۔۔۔
مٹھا۔۔۔ کٹھا۔۔۔ دھن۔۔۔ چنگیاں۔۔۔

ڈاکٹر ونجارا بیدی مطابق محاورہ اوہ اے جو جیون دے کم کھیتر وچ ورتدیاں کئی اپماواں لاکھشنک مطلب گرین کر کے کسے ہور ہی مطلب دا بودھ کراؤن لگ پیندیاں ہن تے پر چلت ہو کے محاورہ بن جاندیاں ہن۔ ڈاکٹر بیدی دا اشارہ محاورے دے دوہری چنہن عمل دا دھارنی ہون ول اے۔

اتھے ایس نوں کوئی خاص تشریح دین دی لوڑ نہیں سگوں لوک پرماناں دی تشریح نوں ہی دھوڑا سودھ کے اتھے ورتیا جاسکدا اے۔ کسے اپر تکھّ تتھّ جاں سیانپ دا نشان دین لئی ورتے گئے مختصر، چست، روڑ یگت اتے شعری شبد جتّ جدوں، کسے حوالہ جاں پر حالت وچ رمز وجوں ورتے جاندے ہن، محاورہ اکھواؤندے ہن۔(10)

چٹھیاں دی وار وچ محاوریاں دی ورتوں:

پیر محمد نے اپنی وار وچ پنجابی محاوریاں نوں تھاں سر سوہنے ڈھنگ نال ورتیا اے تے اوہناں کولوں فصاحت تے بلاغت دا کم لیا اے۔ اوہدے ورتے کجھ محاوریاں دی ونگی ویکھو:

پر جد مارے رب وی، کون ہندا راکھا
اول گھروں سنبھال کے، مڑ باہر جایئے
ہلا کریئے تدوں جدوں کجھ جائے کیتا
مت پاڑ اولا پاڑیئے، نہ جائے سیتا (11)

انت نہ پاؤنا (تہہ تیکن نہ پچنا)

رب جبار قہار دا کسے انت نہ پایا

چخا اچڑھاؤنا (چتا وچ جلا دینا)

ابراہیم خلیل نوں، چا، چخا چڑھایا

حال ونجانا (حالت بری کر لینا/کر دینا)

چاھلی سال یعقوب نے روحال ونجایا

بھوکھانا (خوف کھانا/ڈرنا)

رسول نگر دا چودھری، بھو دشمن کھائی

قلم بوڑھنا (تقدیر وارد ہونا)

پر قلم بوڑھی تقدیر دی، اس کون مٹائے

پانی دینا (غلامی کرنی)

راج کر دی اوس تے ویکھ بھرد ا پانی

گل پالنی (وعدہ پورا کرنا)

دیساں دیس سپاہ دی گل او ہا پالی

راج کمانا (بادشاہی کرنی حکومت کرنی)

راج کمایا اوس نے سب ہوئے سکھالی

بدھ پچھانن (ہوش سنبھالنی)

جاں پر مہاں سنگھ نے کجھ بدھ پچھانی

حیلہ کرنا (چارہ کرنا)

حیلہ کریئے قد جاں پر جائے کیتا

وارے نہ آوَنا (قابو نہ آوَنا وارا نہ کھانا)

ڈاہڈے نال مقابلہ نہ آوے وارے

صبر گورنا (بے صبر ہونا)

صبر گوایا تبکاں تد کھول دہانہ

بیزاری منگنا (پناہ منگنا، نفرت کرنی)

رب توں ایس نفاق تھیں ، بیزاری منگاں

دس پاوَنی (خبر دینی)

پائی دس غلام دے کسے بیٹے سندی

پیسا نہ داغنا (محصول ادا نہ کرنا)

پیسا ہک نہ دغساں میں ڈاہڈا کہنیاں

رام ہونا (مفتوح ہونا، غلام بن جانا)

ہاتھی ہندا رام ویجاں بھکھ سکایا

کاوڑ کھانی (غصہ منواوَنا)

کاوڑ کھادھی سنگھ نے سد فوجاں تھانے

ڈنڈ گھتنی (شور مچاوَنا)

گھتی ڈنڈ نقاریاں کر مارو ماری

چیری گھلنی (خط بھیجنا)

گھلی گجر سنگھ نوں، لکھ چیری

گل نبیڑنی (فیصلہ کرنا)

میری گل نبیڑ کے مڑکر یوکائی

پیر محمد اپنی وار وچ تشبیہاں تے استعارے بڑے خوبصورت ڈھنگ نال ورتے نیں۔ شاعر توپاں تے جمور چیاں دی آواز نوں بدل دے گجن نال تشبیہ دیندا آکھدا اے:

تے تو فاں ہور جموئے جیوں بدل گجن

اوہ توپاں چلن نوں مینہ دے ورہن نال تشبیہہ دیندا اے:

تے تبکاں وسن گولیاں ، جیوں ساون چھنڈاں

شاعر پیر محمد چٹھے دے سپاہیاں دے مہاں سنگھ دی فوج تے حملے نوں پرندیاں دیاں ڈاراں نال تشبیہ دیندا آکھدا اے:

جیوں پوندی وٹ اچانچک جا وچ اڈاراں

شاعر تیراں دے چلن نوں ال دے جھپٹا مارن نال تشبیہ دیندا اے:

تے تیر مریندے جھاٹ وی، جیو ں مار الاں

اوہ وگا نگ تلواراں چلن نوں موت دے بدل نال تشبیہ دیندا اے:

بدل چڑھیا موت دا، مینہ تیغاں لتھا

پیر محمد مہاں سنگھ دے اک دیوان دی موت دے سلسلے وچ گولیاں نے تیر چلن دی گل کر دا لکھدا اے:

تے گولے روڑھن جموریاں جیوں نسبت بلاں

اوہ لشکر نوں مکڑی نال تشبیہ دیندا آکھدا اے:

تے لشکر وانگوں مکڑی، اس پچھے دھائیں

منظر نگاری وار دا اک ضروری انگ ہندا اے۔ ایہدے توں بغیر ''وار'' پھکی تے بے سوادی رہ جاندی اے۔ پیر محمد نے اپنی وار وچ منظر نگاری دے بڑے سوہنے نمونے چھڑے نہیں۔ وار وچ شاعر دے زور بیان دا اتھے پتہ لگدا اے جتھے فوجاں آمنے سامنے کھلوتیاں

ہوں۔ گھوڑیاں دی دگڑ دگڑ ، گولیاں دی تڑ تڑ، تلواراں تے ڈھالاں دی چھن چھن، تیراں دے شوں شوں، توپاں دی کاڑ کاڑ اکھاں اگے گھم جاوے۔ شاعر دا بیان انج ہووے کہ اوہ منظر اکھاں دے سامنے آجاوے۔

"چٹھیاں دی وار" وچ ایہ گن چنگے چوکھے لبھدے نیں۔ مہاں سنگھ دے لشکر دی مثال ساون مہینے دیاں گھٹاواں نال دتی اے۔ پیر محمد مہاں سنگھ دے لشکر دی گل کردا آکھدا اے:

تے لشکر مہاں سنگھ دا دریائی کانگاں
تے سید نگر نوں وگیا کر کوکاں چاہنگاں
تے کہیاں ہور کہاڑیاں، ہتھ سوٹے ڈانگاں
تے لتھے تنبو تان کے، سبھ نانگ بنانگاں(12)

لگی سٹ نقاریاں، ہر ڈیرے وجن
تے توفاں ہور جمہوریئے، جیوں بدل گجن
تے گھوڑے کرن شتابیاں اٹھ کٹکوں بھجن
تے تیغاں بہت پیاسیاں ، نہ رتوں رجن

شاعر مہاں سنگھ دی غلام محمد چٹھے اتے چڑھائی دا منظر انج بیان کردا اے:

جاں دوڑن سدھے جنگ تے ہتھ نپ ہتھیاراں
تے کہہ توں پیر محمد کیہ حال سواراں
جیوں پوندی وٹ اچانچک، جاوچ اوڈراں
تے چمکے جیونکر بدلی، سوگل تلواراں (13)

جدوں شاعر کوئی واقعہ بیان کردا اے تاں اوہدا سٹا کڈھن لئی اتے اوہدے اتے تبصرہ کرن لئی جیہڑے شعر لکھدا اے، اوہنوں " مقولہ شاعر" (یعنی شاعر دا قول) آکھدے نیں۔ ساڈے پنجابی قصہ کار شاعراں نے " مقولہ شاعر" دی کافی ورتوں کیتی اے۔ وارلکھن والے دوجے شاعراں نے ایہ ڈھب اختیار نہیں کیتا۔ پر پیر محمد نے ایہنوں اکثر تھاواں تے ورتیا اے۔ شاعر پیر محمد چٹھے دی موت آتے تبصرہ کردا آکھدا اے کہ ایہ دنیا فانی اے۔ انت نوں سبھ نے مرجانا۔

رب ڈاہڈے نال جھیڑا ویکیہ لایا جاسکدا اے کیوں جے اوہ ڈاہڈا تے ڈاہڈے دے سامنے کیہ زور چل سکدا اے۔ ونگی ویکھو:

تے دنیا اکثر چھڈنی، پرنال خواری
تے دنیا بار نہ کیسے دی، نہ رکھدی یاری
ہے ثانی ہودے زور دا تاں زور آزمایئے
جے توت ہودے بھار دی تاں سر پر چاہیے

غلام محمد چٹھے دی اک بیوی، اوہدے نال دغا کر دی تے مہاں سنگھ نوں غلام محمد دیاں کمزوریاں دس کے اوہدے اتے حملہ کرن دی ترغیب دیندی اے۔

ایس موقعے تے شاعر آکھدا اے کہ بندے نوں پہلے اپنا گھر سنبھالنا چاہیدا اے۔ جے گھر دے ای دشمن بن جاون تاں غیراں نے کیہ سجنائی کرنی اے:

پر جاں لایئے زور بھی، تاں سنبھل لایئے
تے اول گھروں سنبھال کے، مڑ باہر جایئے
اتے گھر دا پھوٹک مار دا، بھو جانوں کھایئے
تے پاٹا راس نہ آوندا سو رفو کرایئے (14)

References:

* M.Phil Punjabi, Oriental College, University of Punjab, Lahore.

1- Shahbaz Malik, Dr. Punjabi Lasaniyat (Lahore: Aziz Book Depot, 1996)18.

2- Abdul Ghafoor Qureshi. Punjabi Adab di kahani. p.89

3- Hameed Ullah Hashmi. Chatheyan di War (Lahore: S.N)12.

4- Prof. Saeed Ahmad. (Maratb) Saif ul Malook (Meerpur: 2017) 365.

5- As Above,364.

6- Hameed Ullah Hashmi. Chatheyan di War,250.

7- As Above,358.

8- As Above,38.

9- As Above,29.

10- Wanjara Baidi. Lok Akhdey (Ludheyana: Punjabi Acadmi)10

11- As Above,30.

12- As Above,29.

13- As Above,29.

14- As Above,51.

